

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТАКА НАРЕЧЕНИТЕ „АМУЛЕТИ – КОНЧЕТА С МЪЖКА ГЛАВА“

Йото Валериев

На една група паметници на дребната металопластика – така наречените амулети „кончета с мъжка глава“, са спирани вниманието си мнозина автори – някои в обобщаващи трудове (Mavrodinov 1943, 114, figs. 75-76; Мавродинов 1959, 82, обр. 74; Станилов 2006, 252, обр. 9), други – в статии с тема „прабългарски амулети“ (Машов 1974, 65-67; Аладжов 1983, 276-281; Овчаров 1984, 136-139; Меламед 1990, 219-231; Иванишевич 1991, 97-104 (недостъпна); Станилов 1992, 239-245; Стоянова 2001, 339-347; Аладжов 2003, 129-131.). Определяни като „образи на прадеда у славяни и прабългари“, „шамански маски към изображението на кон“, „антропоморфизирани образ на Тангра“ или „конника – герой“ и пр., тези любопитни „висулки“ (всички имат отвори за окачване) така и останаха незадоволително обяснени.

Най-подробно върху тях се спира К. Меламед, която описва достатъчно подробно местата и обстоятелствата при откриването на „амулетите-коне, яздени от мъжка глава“, а също така дава и най-пълна библиографска справка (Меламед 1990, 219-231). Още в началото на статията авторката уточнява, че „всички [автори] са единодушни“ в прабългарската принадлежност и датировка в VIII – IX в. (Меламед 1990, 219), с изключение на Л. Джидрова, която ги отнася между края на V – края на VIII в. (Джидрова 1985-1986, фиг. 2.) След обширен екскурс из източните митологии, авторката все пак заключава, че има основания „амулетите да се свържат сравнително с най-голяма вероятност с прабългарската култура, но дадената им засега датировка VIII – IX в. да се приеме твърде условно“ (Меламед 1990, 222).

Интерпретацията на „кончетата с мъжка глава“ като прабългарски и ранната им датировката бе частично разколебана след статията на Р. Рашев за „съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура“ (Рашев 2003, 162-163; Рашев 2008, 224-225). Макар да поставя въпроса за „странното“ определяне на коментиранияте предмети и да отрича „прабългарската“ им характеристика, то в края на коментара си Рашев

не изключва те все пак да са „византийски“ (с паралел от X – XII в.), сиреч – също ги отнася към Ранното Средновековие (Рашев 2003, 162-163).

Последно на амулетите „кончета с мъжка глава“ се спират П. Георгиев в един каталог на паметници с антропоморфни изображения (Георгиев, 20-22) и U. Fiedler (Fiedler 2013, 277) в статия за материалната култура на късните номади на Долния Дунав. И в двете работи се възприемат вече познатите характеристики и датировки.

Критична интерпретация в няколко изречения за „амулетите – кончета с мъжка глава“ има и в най-пълната последна монография за знаменитото съкровище от Над Сен Миклош (Bálint 2010, 137-138, Abb. 25).

Прочее, справедливо е да се припомни, че въпросните амулети или по-точно – висулки „кончета с мъжка глава“ най-често са публикувани заедно или поне са коментирани във връзка с друга група паметници на дребната металопластика – така наречените амулети „конници в ход наляво“. Това „съвместно публикуване“ без съмнение изигра известна „подвеждаща“ роля, както при интерпретацията, че и при двете групи паметници става дума за паметници на прабългарската култура, така и при датировката им в Ранното Средновековие. В тази връзка трябва да се припомни, че възприетата в първите публикации „прабългарска“ принадлежност на амулетите „конници в ход наляво“ бе коригирана за пръв път от Л. Дончева – Петкова (Дончева – Петкова 1993, 111-114; Рашев 2003, 163-164), която ги определи вярно като къснономадски/печенежки и ги датира в XI в. В тази връзка ще отбележа, че относно етническата характеристика на „амулетите конници“ има още възможности за прецизиране, но това не е тема тук.

За нуждите на едно обобщаващо изследване бяха направени металографски анализи¹ на група паметници – определяните като късноно-

¹ Анализите са дело на инж. д-р Й. Бояджиев от ТУ – Варна с помощта на преносим XRF анализатор, производство на фирмата Bruker, модел S1 Sorter. „Bruker S1 Sorter“, – специализиран за определяне елементното съдържание на метални сплави.

мадски – амулети „висящи пандантиви“ (Йотов 2000, 209–212; Рябцева 2005, 350–358.), амулети „конници в ход наляво“ (Дончева – Петкова 1993, 111–114) – всички, с безспорна датировка в XI в., но също така и на две висулки „кончета с мъжка глава“ (обр. 1 – 2) от фонда на Археологическия музей във Варна.

Какво показва сравняването на резултатите? Фигурките на „кончета с мъжка глава“ се определят от изследователите като „бронзови,“ но металграфското изследване на двете фигурки от фонда на музея във Варна показва, че освен Cu (мед) (около 60 – 70 %) съдържанието на Zn (цинк) при тях е в десетки пъти повече (достига 20 и повече %) от това при амулетите „конници в ход наляво“ (виж таблицата). В тази връзка е важно да се припомни, че като чист метал цинкът е получен в края на Средновековието, а в по-големи количества започва да се произвежда едва в края на

XVIII в. Макар посочените данни да не са достатъчни за представително изследване, смятам, че засега и те дават основание ако не да се отхвърли окончателно, то да се подложи на дълбоко съмнение определянето на висулките „кончета с мъжка глава“ като ранносредновековни.

Към този извод може да се добави още:

1. Амулетите „конници в ход наляво“ (с безспорна датировка в XI в.) са обемни, т. е. двете им страни са еднакви. С други думи те са лети в двустранно еднакви калъпи. Висулките „кончета с мъжка глава“ са едностранно лети, т. е. имат една (предна) лицева страна, а задната им страна е плоска.

2. Сравняването на патината на двете групи показва, че тази на амулетите „конници в ход наляво“ е зеленикава (т. нар. „благородна“), а тази на висулките „кончета с мъжка глава“ – жълтокафеникава и визуално е най-близка до патината

Обр. 1. Две висулки „кончета с мъжка глава“ от фонда на Археологическия музей във Варна – лице

Обр. 2. Две висулки „кончета с мъжка глава“ от фонда на Археологическия музей във Варна – опак

Таблица. Резултати от металографски анализ на така нар.: „амулети кончета с мъжка глава“ и амулети „конници в ход наляво“

Така наречените амулети „кончета с мъжка глава“, които са погрешно определени като „ранносредновековни“																		
Музей инв. №	Местонамиране	Образ	Cu	Sn	Pb	Fe	As	Ni	Se	Ta	Co	Zn	Ag	Mn	Ti	Rh		
Вн-574-а	Неизвестно		74,4		1,06	0,3	0,49					23,7						
			76,1		1,16		0,67						22,0					
Вн-574-б	Неизвестно		78,7		1,74		0,49					19,1						
Така наречените амулети „конници в ход наляво“ с безспорна датировка в XI в.																		
Шн-24476	Плиска / Външен град		72,1	15,8	6,82	1,86	2,29	0,18					0,66					
			71,2	16,0	7,34	2,02	2,77			0,02				0,59				
			75,9	12,9	6,18	1,77	2,42							0,62				
Сс-4425	Дръстър / Южна стена		58,4	8,0	29,7	0,67	2,12		0,08	1,02								
			60,9	7,14	28,7	0,93	2,23			0,06								
			59,6	6,01	28,7	0,57	3,55			0,07	1,55			0,1				
Сс-1880	Цар Асен / Крепостта		75,0	9,64	12,4		2,21		0,03			0,05	0,73					
			71,9	10,3	14,5		2,56			0,06				0,69				
			73,5	10,10	13,0		2,18							0,75				0,37

Таблица. Продължение

Дч-1986	Одърци / крепостта		78,0 82,7 71,9					14,8 12,1 19,3	0,42	3,42 2,73 4,4	0,17	0,05	1,32 1,31	0,05	2,29 2,42 2,45				
Дч-2766	Одърци / некропол		54,4 53,4 60,5	7,33 6,74 5,93	36,9 38,3 29,1	0,26	4,36	0,11	0,06	1,19 1,22	0,09	0,09	1,19 1,22	0,09	0,09				
Дч-3392	Одърци / некропол		70,0 80,0 69,1	1,32 1,36 1,34	22,2 13,5 29,3		4,58 2,85 0,8	0,2	0,09 0,08	1,61 1,37			1,61 1,37						
Вн-4040	СИ България / неизвестно		74,3 73,1 71,3	9,76 9,72 10,03	11,6 12,3 10,03	0,42 0,42 0,9	3,34 3,36 2,88		0,58 0,55						0,52				4,34
Вн-5540	СИ България / неизвестно		61,5 67,2 63,4	16,8 16,7 15,0	13,0 11,2 11,2	5,16 1,96 5,29	2,72 2,2 1,79	0,15 0,19							0,5 0,52	0,25 0,33			2,97
Вн-5541	СИ България / неизвестно		86,1 87,3	1,53	6,55 5,03	5,21 4,05									1,78 2,09	0,38			
Вн-5542	СИ България / неизвестно		96,2 95,5 95,5	1,76 1,28 1,88	1,1 1,25 1,19		0,76 0,88 0,67							0,02 0,02	0,18 0,18				1,09
Вн-5708	СИ България / неизвестно		41,8 42,8 47,8	13,5 14,1 12,3	40,3 37,4 35,5	0,7 0,96 0,75											2,6 2,72 2,52		0,68

при паметници на металопластиката от Възраждането и по-ново време.

3. Любопитен пример в посока отхвърляне на „прабългарската“ и изобщо на ранносредновековната идентификация на висулките „кончета с мъжка глава“ е представен в една статия на Ж. Аладжов, където се обяснява с „религиозен синкретизъм“ особеността на една „бронзова фигурка“ от Рас, Браничево, при която вместо с мъжка глава горната част завършва, като пластина за окачване с отвор под формата на „кръст“ (Аладжов 2003, 130–131, обр. 3; Георгиев, 21).

4. Необходимо е също така да се припомни и написаното от Р. Рашев, че с някои редки изключения, тези фигурки произхождат основно от Западна и Южна България, Македония, Сърбия, Унгария, т. е. те не са известни от най-плътно свързаният с материалната култура на Първото българско царство български Североизток (Рашев 2003, 162–163).

5. Ако се изключат няколко случая на погрешно „приписване“, че са от Плиска и пр., всички „кончета с мъжка глава“ са открити „при неизвестни обстоятелства, или в:

- „училищен двор (Синьо бърдо, Врачанско), където имало средновековен християнски некропол“ (Меламед 1990, кат. № 6);

- „случайно намерен в глинен пласт при разрушаването на стара къща“ (Драговищица, Кюстендилско) (Меламед 1990, кат. № 15.);

- „предаден от майка на дъщеря като накит за престилка“ (Нивянин, Монтанско) (Меламед 1990, кат. № 1.);

- „при изкопи в частен двор, (Остров, Врачанско) (Меламед 1990, кат. № 5);

6. Доста странно е пропускането от почти всички писали по темата за висулките „кончета с мъжка глава“, че в първите споменавания за тия паметници е отбелязано, че са откупени или предадени в началото на ХХ в.:

- едно „конче с мъжка глава“ за Археологическия музей в София, заедно с инструменти и други предмети от Димитър Берберски – потомък на известната фамилия златари Берберски от Враца (Георгиева, Бучински 1959, 55.);

- друг потомък на същата фамилия – Асен, подарил на музея във Враца много златарски произведения и инструменти, останали от баща му.

Това е дало основание на авторите на книгата „Старото златарство във Враца“ С. Георгиева и

Д. Бучински да посочат една доста по-късна дата за едно „конче с мъжка глава“, а именно – ХІХ в. (Георгиева, Бучински 1959, 30; Машов 1974, 66.)

7. В доста подробното изследване за „Старото златарство в София“ Л. Маслинков отделя специално внимание на висулки „ездач, възседнал кон“, които на първо място определя като месингови; наподобяващи така нар. „трепки“ и завършва, че се „пришивали върху булченските шапчици...“. Най-после, авторът посочва като пример такава висулка от село Подгумер, Софийско, която била „носена пришита на шапчица, предавана фамилно“ (Маслинков 1987, 34; 132, обр. 49).

Така, смятам че отхвърлянето на „прабългарската“ идентификация на висулките „кончета с мъжка глава“ е достатъчно добре аргументирано. Разбира се, за по-категоричното им определяне и датировка – според мен, най-рано във времето на Късното Средновековие и след това – са необходими още доказателства. Публикуваните тук резултати от металографско изследване са малък принос тъкмо в тази посока.

Използвана литература

Аладжов 1983: Ж. Аладжов. Култови фигурки от района на Плиска. – Преслав, 3, 1983, 276-281.

Аладжов 2003: Ж. Аладжов. Амулетите – кончета от Нови пазар и лявото крило на прабългарската войска. – Плиска – Преслав, 9, 2003, 129-131.

Георгиев: П. Георгиев. Каталог на паметници с антропоморфни изображения от ранното българско средновековие. – В: <http://issuu.com/kreksofin/docs/katalogantropomorfniizobrazhenia>

Георгиева, Бучински 1959: С. Георгиева, Д. Бучински. Старото златарство във Враца. София, 1959.

Дончева – Петкова 1993: Л. Дончева – Петкова. Отново за бронзовите кончета – амулети. – Годишник на Народния археологически музей, ІХ, 1993, 111-114.

Иванишевич 1991: В. Иванишевич. Амулети у облику кона из околине Браничева. – *Viminacium*, 6, 1991, 97-104.

Йотов 2000: В. Йотов. О материальной культуре печенегов к югу от Дуная – листовидные ажурные амулеты ХІ в. – *Stratum plus*, 5, 2000, 209-212.

Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. София, 1959.

Маслинков. Л. Маслинков. Старото златарство в София, І. София, 1987.

Машов 1974: С. Машов. Амулети – кончета от Врачанския музей. – Музеи и паметници на културата, 1974, 2-3, 65-67.

- Меламед 1990:** К. Меламед. Амулети – коне, яздени от мъжка глава. – Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1990, 219-231.
- Овчаров 1984:** Д. Овчаров. За смисъла и значението на един вид ранносредновековни амулети. – В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов, София, 1984, 136-139.
- Рашев 2003:** Р. Рашев. Съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia Europensia*. По случай 100 годишнината от рождението на В. Бешевлиев. София, 2003, 158-174.
- Рашев 2008:** Р. Рашев. Българската езическа култура VII – IX в. София, 2008.
- Рябцева 2005:** С. Рябцева. О листовидных украшениях подвесках, копоушках и решмах. – *Revista arheologică*, 1, 2005, 350-358.
- Станилов 1992:** С. Станилов. Старобългарски кончета амулети. – Плиска – Преслав, 5, 1992, 239-245.
- Станилов 2006:** С. Станилов. Художественият метал на българското ханство на Дунав (7 – 9 век). София, 2006.
- Стоянова 2001:** Х. Стоянова. Новооткрити ранносредновековни амулети кончета. – В: България, българите и техните съседи през вековете. Изследвания и материали от научната конференция в памет на доц. д-р Христо Коларов 30 – 31 октомври 1998 г. Велико Търново, 2001, 339-347.
- Цидрова 1985-1986:** Л. Цидрова. Толкување на еден специфичен тип на амулети од средниот век на Балканот. – *Macedoniae Acta Archaeologica*, 10, 1985–1986, фиг. 2.
- Mavrodinov 1943:** N. Mavrodinov. *Le Trésor Proto-bulgare de Nagyszentmiklós*. – *Archaeologia Hungarica*, XIX, 1943, p. 114, figs. 75-76.
- Fiedler 2013:** U. Fiedler. Zur Suche nach dem archäologischen Niederschlag von Petschenegen, Uzen und Kumanen in den Gebieten südlich der unteren Donau. – In *The Steppe Lands and the World beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday* (eds. F. Curta, B-P. Maleon), Iași, 2013, S. 277.

ON THE PENDANTS DEFINED AS AMULETS – HORSES WITH A MALE HEAD

Ioto Valeriev

(summary)

The work presents the results of the analysis of a group of tiny metal ornaments. The study was conducted by means of the Bruker S1 Sorter non-destructive device.

The archaeologists have described the *horse with male head* pendants as cast in bronze. However, the metallographic analysis shows two of the figures from Varna Museum of History consist of copper (Cu) – ca. 60 – 70% as well as of zinc (Zn) – 20%, and other elements. This proportion of metals appears to be entirely different from the composition of the figures defined as *horsemen to left* (see the Table). In the same line it is essential to note that Zinc was obtained as pure metal in the late Middle Ages, and its production in large amounts began after the late 18th century.

The author has rejected Proto-Bulgarian identification of the *horses with male head* pendants as there are grounds for dating them from the time of the Late Middle Ages and even later, most probably from the 19th century.